

УДК: 37.036.5

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-11-12-3>**Ольга Передерій,**

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти,
 КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
 Дніпропетровської обласної ради,
 вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, Україна
 olga.dnepr.1502@gmail.com

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті описано основні підходи до розуміння сутності поняття «креативне мислення» у вітчизняних і зарубіжних наукових джерелах. Аналізуються підстави виникнення і структурні компоненти креативності, фактори впливу, взаємозв'язок креативності з інтелектом й іншими здібностями людини. Досліджуються основні умови, навчальні технології, форми, методи, засоби, педагогічні системи розвитку креативного мислення старшокласників.

Ключові слова: креативне мислення, старшокласники, педагогічні системи, вальфдорська педагогіка, проблемне навчання, метод проектів, інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), ігрові методи навчання, дебати.

Вступ

Як свідчить досвід сучасних провідних корпорацій, значного успіху досягають ті працівники, які володіють нестандартним мисленням і високим рівнем креативності. Робота для них перетворюється у постійний процес пізнання нового, самовдосконалення й розваги. Відтак, суспільство третього тисячоліття відчуває високу потребу в особистостях, здатних мислити креативно під час вирішення певних проблем, розв'язувати нетрадиційно і якісно завдання, зумовлені прискоренням темпів розвитку суспільства.

Наразі гостро постала проблема створення такої системи освіти, що була б адаптована до динаміки сучасного технологічного і соціального прогресу, до нових прогресивних концепцій навчання. Сьогодні пріоритетними стають такі форми й методи навчання, що сприяють не лише формуванню інтелектуальних, але й креативних здібностей школярів. Метою сучасної української школи стає виховання інноватора, який був би здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці та навчатися впродовж життя (Нова українська школа). Місію української школи визначають як допомогу в розкритті й розвитку здібностей, талантів і можливостей кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками, адже кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, обдарованнями й можливостями (Нова українська школа). Майбутні випускники шкіл є саме тією генерацією, яка творитиме новітню українську історію. Саме тому проблема пошуку нових навчальних технологій, форм, методів і засобів розвитку креативного мислення старшокласників є сьогодні надзвичайно актуальною.

Питання формування креативних здібностей та їх природа у всі часи привертала увагу дослідників,

адже саме існування особистостей із такими навичками сприяє соціальному прогресу. Проте, розвиток суспільства, а разом з тим і таких наук, як філософія, психологія, педагогіка, сприяв і поступу поглядів вчених на проблему креативного мислення.

Початківцями у вивченні проблеми креативності були такі зарубіжні психологи, як Дж. Гілфорд, П. Торренс, Р. Стернберг, Ф. Баррон. Пізніше вагомий внесок у дослідження такої проблеми було зроблено Д. Богоявленською, Л. Єрмолавою-Томіною, Є. Іл'їною, А. Лукою, В. Маляко, А. Матюшкіним, Я. Пономарьовим, С. Степановим, О. Яковлевою та ін. Серед сучасних українських вчених, які досліджують проблеми розвитку креативного мислення школярів, можна виокремити роботи О. Антонової (Антонова, 2012), С. Костренко, Т. Позняк (Позняк, 2013), О. Смально (Смально, 2003), Л. Ткаченко (Ткаченко, 2014), В. Чорноус (Чорноус, 214).

Незважаючи на величезну кількість досліджень із проблеми креативності, ще досі не існує цілісної концепції щодо структури і підстав виникнення такого явища. Дискусійним залишається і питання щодо можливості розвитку креативних здібностей, тобто формування креативних умінь, стилю діяльності й мислення. Саме цим зумовлено вибір проблеми для нашого дослідження.

Мета та завдання

Мета статті – дослідити розвиток креативного мислення старшокласників сучасної української школи.

Окреслена мета передбачає розгляд основних підходів до розуміння сутності поняття «креативне мислення» у вітчизняній і зарубіжній науці, аналіз підстав виникнення й опис структурних компонентів креативності, вивчення основних шляхів, навчальних

технологій, методів, засобів і педагогічних систем розвитку креативного мислення старшокласників.

Результати дослідження

Потреба сучасного суспільства в особистостях з високим рівнем креативності пояснюється необхідністю швидкої адаптації до професійної діяльності в умовах технологізації та глобалізації, умінням знаходити шляхи розв'язання професійних і соціальних завдань у будь-яких ситуаціях. Чим більша потреба суспільства у креативній особистості, тим гостріше постає необхідність теоретичного вивчення окресленої проблеми, її специфіки й форм вияву.

Деякі дослідники пов'язують креативність із певним видом діяльності, не визнаючи її як автономну, універсальну здібність. Тобто, на їхню думку, творчість може бути художня, наукова, технічна тощо. Інші вчені мають протилежну думку, вважаючи, що природа креативності єдина, а тому і здатність до неї є універсальною. Навчившись діяти у сфері мистецтва, техніки чи інших видах діяльності, людина легко може перенести цей досвід у будь-яку іншу сферу. Саме тому здатність до креативності розглядається як відносно автономна, самостійна здібність (Антонова, 2012).

Дослідження 60-х рр. ХХ ст. у галузі тестування інтелекту поставили перед дослідниками нові питання. З'ясувалося, що професійні та життєві успіхи не мають безпосереднього зв'язку з рівнем інтелекту. Експеримент засвідчував, що люди з високим IQ не завжди виявляють високий рівень креативності, а люди з невисоким IQ часом досягають значних творчих успіхів. Було висловлено припущення, що тут вирішальну роль відіграють якісь інші якості розуму, не охоплені традиційним тестуванням (Степанов, 2005).

Отже, успішність вирішення проблемних ситуацій та рівень інтелекту особистості не є взаємозалежними, а ефективність вирішення проблем залежить не від знань і навичок, вимірюваних тестами інтелекту, а від особливої здатності «використовувати подану в завданнях інформацію різними способами і в швидкому темпі». Таку здатність назвали креативністю (Антонова, 2012).

Дослідження Дж. Гілфорда у 60-ті роки ХХ століття дали подальший поштовх для вивчення терміну «креативність» у педагогіці та психології. Аналізуючи це поняття, дослідник С. Степанов у розвідці «Популярная психологическая энциклопедия» зазначає, що десятирічні дослідження не лише не пояснюють сутність явища креативності, але й заплутують його. Ще сорок років тому було запропоновано більше ніж 60 визначень креативності, а сьогодні їх вже неможливо порахувати (Степанов, 2005).

Зазвичай креативність пов'язують з певною діяльністю або мисленнєвими процесами. Так, Є. Торренс визначав креативне мислення як виникнення чутливості до проблем, пов'язаних із недоліком знань, ідентифікацією труднощів, процесом виникнення

здогадок і формуванням гіпотез (Штейнер, 1998). На думку Л. Єрмолаєвої-Томіної, під креативним мисленням слід розуміти сукупність різноманітних здібностей, кожна з яких може бути представлена певною мірою в тій чи тій індивідуальності (Єрмолаєва-Томина, 1975). Т. Біломері вважає, що креативне мислення – це творче мислення, в якому людина шукає власне розв'язання проблеми, вміє по-новому підійти до її вирішення, бачити нові перешкоди, здатна висловити ідеї, нетрадиційно мислити, швидко розв'язувати проблемні ситуації, має гнучкість, швидкість, легкість, оригінальність мислення і розвинену інтуїцію (Біломеря).

Відтак, креативне мислення – це процес, під час якого відбувається створення чогось нового нестандартним, неконсервативним чи нешаблонним способом.

З метою глибшого усвідомлення особливостей появи досліджуваного явища і можливості педагогічного впливу на його розвиток науковці визначили істотні структурні компоненти креативного мислення та його основні риси.

Дж. Гілфорд, досліджуючи сутність і характерні риси креативності, виокремив 16 гіпотетичних інтелектуальних здібностей, що формують її структуру. До найбільш значущих можна віднести:

- швидкість думки, яка визначається через кількість ідей, що виникають за певну одиницю часу;
- гнучкість думки, що передбачає здатність переключатися з однієї ідеї на іншу;
- оригінальність, під якою розуміють здатність генерувати ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих, усталених поглядів;
- зацікавленість, що відбиває чутливість та інтерес до проблем довколишнього світу;
- здатність до розробки й упровадження гіпотези;
- ірреальність, тобто логічна автономність і незалежність реакції від стимулу;
- фантастичність, яка виявляється через відірваність відповіді від реальності, якщо є логічний зв'язок між стимулом і реакцією;
- вміння розв'язувати проблеми, тобто здатність до аналізу і синтезу;
- вміння вдосконалювати об'єкт, додаючи деталі (Степанов, 2005).

Аналіз робіт Є. Торренса, Л. Єрмолаєвої-Томіної, А. Лука, А. Матюшкіна дозволив додати такі риси креативного мислення людини: точність виконання завдань; відкритість; широта мислення; самостійність і незвичайність мислення; інтерес до парадоксів; схильність до сумнівів; почуття новизни; гострота думки; творча уява; інтуїція; естетичне почуття краси; дотепність; сміливість і незалежність суджень; самокритичність; системність; логічність; реактивність (Штейнер, 1998; Єрмолаєва-Томина, 1975; Лук, 1978; Матюшкін, 1993).

На нашу думку, неабияку увагу потрібно приділяти власне процесу формування креативного мис-

лення. Слідом за В. Моляко виділяємо три основні цикли креативного процесу:

- перший цикл, що передбачає розуміння умов і постановки завдання (оцінка умов);
- другий цикл, під час якого відбувається формування гіпотези (замислу, ідеї);
- третій цикл, що характеризується попереднім розв'язанням та перевіркою гіпотези (Моляко, 1995).

Дослідниця О. Смалько визначає чотири етапи розвитку креативного мислення:

- перший – підготовка (свідома робота) як особливий дієвий стан, який є передумовою для інтуїтивного передбачення нової ідеї;
- другий – дозрівання (несвідома робота) як несвідома робота над проблемою, інкубація планомірної ідеї;
- третій етап – натхнення (перехід несвідомого у свідоме), в результаті несвідомої роботи у сферу свідомості надходить ідея винаходу, відкриття, спочатку в гіпотетичному вигляді;
- четвертий етап (свідома робота) завершується розвитком ідеї, її кінцевим оформленням і перевіркою. Дослідниця переконана, що в реальній мисленнєвій діяльності під час роботи навіть над однією і тією самою проблемою ці чотири стадії постійно взаємодіють одна з одною (Смалько, 2003).

Формування креативності у старшому шкільному віці доцільно здійснювати саме тому, що в цей період творчі здібності людини розвиваються особливо інтенсивно, адже у старшокласників виробляється активна життєва позиція, більш свідоме відношення до вибору майбутньої професії, до самовизначення та самоусвідомлення. В результаті зростає потреба в знаннях своїх здібностей і можливостей їх реалізації. Характерним для цього вікового періоду є зростання свідомості (усвідомлення навколишнього світу і ставлення до нього).

На думку Р. Штайнера, з початком статевої зрілості спостерігається інтенсивна діяльність росту і становлення людини. У цей час активно будується третє – душевне, або астральне тіло, яке поступово стає основою душевного життя. Людина у цей період досягає не просто статевої, а й земної зрілості, що виявляється у зрілості дихання, почуттів тощо (Штейнер, 1998).

Пізнавальні можливості підлітків продовжують зростати. Активно розвивається пам'ять, уява, логічне мислення. Учні вже здатні до узагальнення, зіставлення, встановлення зв'язків між поняттями. Розвиваються здібності до словесно-логічного мислення, міркувань, уміння робити висновки. Підвищується рівень довірливості пізнавальних процесів, формуються навички саморегуляції в навчальній діяльності та поведінці (Ягоднікова).

В інтелектуальній діяльності виникає здатність до аналізу, синтезу та формування суджень. Судження у цьому віці являє собою форму усвідомленого відображення дійсності. У ньому учень ствер-

джує або заперечує наявність у конкретному об'єкті певних ознак, властивостей, зв'язків і відношень до інших об'єктів. Судження виникає як відповідь на певне запитання, як результат розв'язання конкретного пізнавального завдання. Унаслідок цього розширюються можливості пізнання, формується самостійність мислення.

Це час інтенсивного інтелектуального розвитку, зростання інтересу до наукового вивчення світу, до соціальних питань. Усе це створює передумови для того, щоб молода людина могла пережити і зрозуміти світ як цілісність, де все знаходиться у взаємодії та взаємній залежності, і за рахунок цього дійти до усвідомлення відповідальності за свої вчинки, визначити свою подальшу долю та місце у житті.

Аналіз теоретичних положень щодо сутності, природи виникнення, складових та етапів творення креативного мислення дозволив нам виокремити найбільш ефективні навчальні технології, методи і засоби розвитку креативного мислення старшокласників.

На нашу думку, саме вони відповідають психологічним особливостям підліткового віку.

Вважаємо, що основним інструментом забезпечення успіху сучасної української школи та найдієвішим засобом розвитку інтелектуальних здібностей і креативного мислення старшокласників є застосування *інформаційно-комунікаційних технологій* (ІКТ) в освітньому процесі (Нова українська школа). Їх використання розширює його межі, підвищує практичну спрямованість, сприяє розвитку мотивації учнів до навчання, інтелектуальних, креативних здібностей старшокласників і створює умови для їхньої успішної самореалізації в майбутньому (Костренко).

Наразі існує величезна кількість комп'ютерних програм, що допомагають урізноманітнювати форми й методи роботи, створюють умови для розвитку креативного мислення старшокласників, ураховуючи специфіку певного матеріалу та вікові особливості їхніх мисленнєвих процесів. До таких сучасних інформаційно-комунікаційних технологій можна віднести:

- електронні освітні ресурси;
- електронні енциклопедії;
- форуми;
- аудіо- та відеочати;
- мультимедійні презентації;
- віртуальні екскурсії;
- роботу з тренажерами (Костренко).

На нашу думку, використання ІКТ в освітньому процесі не лише сприятиме розвитку наочно-образного і креативного мислення старшокласників, але й дозволить підвищити мотивацію до навчання; активізуватиме пізнавальну діяльність; сприятиме підвищенню якісної успішності; дасть змогу підвищити активність й ініціативність старшокласників; розвиватиме навички самоосвіти і самоконтролю; суттєво розширить можливості педагога; оптимізуватиме

управлінські процеси; формуватиме в учнів важливі технологічні компетентності (Костренко; Нова українська школа).

Нині, окрім ІТК, важливу роль, на нашу думку, в розвитку пізнавальних інтересів учнів відіграють *інтерактивні технології навчання*. Під інтерактивним навчанням розуміємо різновид активного навчання, спрямованого на створення комфортних освітніх умов, за яких кожен учень відчуває власну інтелектуальну спроможність пізнавати нове. Досягти цього можна лише під час постійної активної взаємодії вчителя й учнів.

Термін «інтерактивний» трактують як здатність взаємодіяти чи перебувати в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною). Отже, інтерактивне навчання – це перш за все діалогове навчання, під час якого здійснюється взаємодія вчителя й учня.

За такої форми учень стає не об'єктом, а суб'єктом навчання, він відчуває себе активним учасником подій, власної освіти й особистісного розвитку. Ефект новизни й оригінальності інтерактивних методів сприяють зростанню зацікавленості й ініціативності старшокласників до процесу навчання (Вахрушева, 2007).

Накопичений в Україні та за кордоном досвід переконливо свідчить, що інтерактивні технології сприяють інтенсифікації й оптимізації навчального процесу. Вони дають змогу учням:

- аналізувати навчальну інформацію та творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу, роблячи процес засвоєння знань більш доступним;
- навчитись формулювати власну думку, правильно її висловлювати, доводити власні ідеї, аргументувати й дискутувати;
- моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації;
- вчитись будувати конструктивні відносини в групі, визначати своє місце в ній, уникати конфліктів, розв'язувати їх, шукати компроміси, прагнути діалогу;
- розвивати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт.

Отже, інтерактивність навчання передбачає активізацію навчальних можливостей старшокласників під час навчання замість отримання й переказування готової інформації. Заняття, на яких використовуються інтерактивні технології, надають можливість не лише збагачувати учнів старшої школи основними знаннями, вміннями, навичками, але й пробуджують їхній інтерес, розвивають креативне мислення.

Останнім часом великої популярності набуває застосування у навчально-виховному процесі *кейс-методу*, сутність якого полягає у використанні конкретних випадків, пов'язаних із певними складнощами

(ситуацій, історій, текстів) для спільного аналізу, обговорення та прийняття рішень учнями.

Цінність кейс-методу полягає в тому, що він одночасно відображає не лише практичну проблему, а й актуалізує цілий комплекс знань, який необхідно засвоїти під час вирішення певної проблеми, а також вдало поєднує освітню, аналітичну та виховну діяльність, що, безумовно, є дієвим і ефективним фактором у реалізації процесу набуття старшокласниками не лише необхідних умінь і навичок, але й розвитку їхнього креативного мислення (Штейнер, 1993).

Навчальні завдання кейс-методу полягають у:

- набутті навичок використання теоретичного матеріалу для аналізу практичних проблем;
- формуванні навичок оцінювання ситуації, виборі та організації пошуку основної інформації;
- виробленні вмінь формулювати запитання й запити;
- виробленні вмінь розробляти багатоваріантні підходи до реалізації плану дії;
- формуванні вмінь самостійно приймати рішення в умовах невизначеності;
- розвитку навичок і прийомів усебічного аналізу ситуацій, прогнозування способів розвитку ситуацій;
- формуванні вмінь і навичок конструктивної критики.

У контексті нашого дослідження велика перевага кейс-методу полягає також у тому, що він здійснює очевидний виховний вплив, формуючи такі якості старшокласників, як-от: конкурентоспроможність; готовність взяти на себе відповідальність за результати власного аналізу ситуації і за роботу всієї групи; впевненість у собі; вольові якості, цілеспрямованість; навички роботи в групі; навички комунікативної культури; соціальна активність; здатність до саморозвитку, самовдосконалення; працьовитість і креативність.

Тому, на нашу думку, застосування кейс-методу в освітньому процесі стимулює індивідуальну активність старшокласників, формує позитивну мотивацію до навчання, зменшує кількість «пасивних» і невпевнених у собі учнів, забезпечує високу ефективність навчання і розвиває креативне мислення.

Розвиток креативного мислення школярів вимагає впровадження в освітній процес не просто новітніх методів, форм і технологій навчання, а й цілих педагогічних систем, за яких відбувається накопичення досвіду пошукової і дослідницької діяльності; тренування у конструюванні, моделюванні; розвиток уяви, фантазії, творчості. Таку педагогічну систему навчання і виховання впроваджує вальдорфська педагогіка. Саме ця педагогічна система, перевірена багаторічним міжнародним досвідом, відкриває нові можливості для розвитку креативних здібностей кожного вихованця.

На сьогодні у світі функціонує близько 1000 вальдорфських шкіл та 1400 дитячих садків у різних країнах світу. Вальдорфські навчальні заклади поширені у Західній Європі, Скандинавії, Південній Америці, США, ЮАР, Японії та інших країнах. З кінця 1980-х рр. вони інтенсивно розвиваються у Східній Європі: Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині, Східній Німеччині. Вальдорфська педагогіка підтримується ЮНЕСКО й урядами багатьох країн і є однією з найбільших незалежних освітніх систем у світі.

Протягом останніх десятиліть такі школи з'явилися і в Україні як відповідь на потребу в модернізації освіти, запровадженні гуманістично спрямованих систем, що найбільшою мірою відповідають потребам суспільства та світоглядним позиціям певних груп вчителів і батьків.

Відповідно до змісту програм, навчання у вальдорфській школі має практичну, життєву спрямованість, теоретичні його аспекти постійно пов'язуються з конкретними життєвими реаліями, що створює умови для ефективної адаптації. Для посилення цього напряму використовуються можливості різноманітних практик: сільськогосподарської, промислової, соціальної тощо. Це створює умови для світоглядного, соціального та професійного самовизначення кожної окремої особистості у контексті усвідомлення власної індивідуальної свободи та відповідальності.

Головним орієнтиром для вальдорфської школи є особистість конкретного учня, для якого вчитель створює «виховну програму» відповідно до рівня розвитку інтелекту, емоційно-вольової сфери, темпераменту тощо.

Інноваційним напрямом роботи вальдорфської школи є акцент на художній та ремісничий компоненти навчального процесу через живопис, музику, евримію, різноманітну практичну діяльність дітей, що розвиває вольову, емоційну та інтелектуальну сфери учнів. Включення у навчальний план вальдорфської школи дисциплін, які відсутні у традиційній школі – евримія, живопис із 1 до 11 класу, ліплення, малювання форм, історія світової культури, а також цикл технологічних дисциплін (в'язання, шиття, робота з деревом, металом, лозою, камінням тощо) – неабияк сприяє розвитку креативних здібностей учнів. Крім того, педагогічний процес організований таким чином, що творча діяльність не є якимось окремим предметом чи набором кількох розрізнених предметів. Вона розширюється та пронизує кожен урок як цілісний методичний принцип. Це стимулює розвиток витонченого сприйняття навколишнього світу і творчий підхід до його перетворення.

Акцент у роботі зі старшокласниками зміщується у бік самостійності: реферати, проектна та творча робота тощо. При цьому увага не просто фіксується на використанні отриманих знань, учням надається можливість реалізувати свої ідеї. Такі види діяльності сприяють усвідомленню старшокласниками власних можливостей, формуванню адекватної самооцінки,

створюють умови для розвитку їхніх креативних здібностей.

На початку 90-х рр. XX ст. українські освітні заклади активно впроваджували західні методи навчання, серед яких неабиякою популярністю користуються різноманітні *тренінги*. У тренінговому навчанні основна увага приділяється практичному відпрацюванню матеріалу, що вивчається. В процесі моделювання спеціально заданих ситуацій особи, які навчаються, мають можливість розвинути й закріпити необхідні знання та навички, змінити своє ставлення до власного досвіду й застосовувати креативний підхід при розв'язанні певної проблеми. Мета тренінгів з розвитку креативності полягає в тому, щоб навчити старшокласників ставити незвичні питання, шукати несподівані відповіді й експериментувати з образами й ідеями.

Під час занять ми використовуємо такі види тренінгів.

Тренінг «Божевільний генетик»

Завдання – намалювати тварину, яка буде містити якомога більше ознак різних тварин. Наприклад, хвіст – як у півня, тіло – як у змії, передні ноги – як у коня, задні – як у свині, вуха – як у зайця, очі – як у рака... Головне в цьому тренінгу не використовувати логіку і здоровий глузд.

Тренінг «Казкар»

Учням пропонується обрати два іменники, які належать до абсолютно різних сфер лексики та не мають між собою нічого спільного. Завдання полягає в тому, щоб спробувати знайти між ними зв'язок будь-яким способом, навіть якщо знадобиться вигадати абсолютно неймовірну історію, сюжет якої пов'яже обидва слова між собою. Ця вправа тренує мозок старшокласників на створення незвичних комбінацій.

Наприклад: Що спільного між котом і відром?

Тренінг «Божевільний архітектор»

Завдання полягає у тому, щоб малювати незвичний будинок. Спочатку учням необхідно записати 10 довільно обраних слів. Потім вони повинні уявити себе архітекторами, до яких звернувся замовник, готовий сплатити за ескіз свого житла. Проте його умова полягає в тому, щоб у будинку були наявні 10 обов'язкових предметів – 10 обраних слів. Наприклад, можна намалювати будинок у формі чобота, якщо там є слово чобіт... Зірка... Нехай стеля буде вкрита зірками. Полуниця... Учень має можливість намалювати сад і посадити там рослину.

Тренінг «Десять плюс десять»

Учням пропонується обрати будь-який іменник і написати у стовпчик 10 прикметників, які йому підходять. Наприклад, будинок – великий, багатопверховий, теплий, модний, гарний тощо. Це вони роблять досить легко. Далі учні роблять спробу знайти 10 прикметників, які цьому іменнику не підходять. Це не так просто, як може здатися на перший погляд. Учні повинні підбирати прикметники з різних сфер сприйняття (якщо вже один раз написали «білий», то прик-

метники кольорової гама більше не слід використовувати).

Тренінг «На щастя. На жаль»

Мета – розвинути уяву і творчі здібності старшокласників.

Учні мають написати оповідання. Кожен учасник вигадує речення, що обов'язково має починатися словами «На щастя» або «На жаль» (поперемінно). Той, хто готовий бути першим, зачитує своє речення, передаючи слово іншому учаснику, і історія продовжується. Довжину історії не встановлено заздалегідь. Будь-який гравець може прийняти рішення закінчити її, якщо визнає це за потрібне.

Досить дієвим методом розвитку креативного мислення старшокласників вальдорфської школи є *метод проєктів*, який допомагає розвинути у школярів пізнавальні навички, уміння конструювати свої знання самостійно й орієнтуватися в інформаційному просторі. Він передбачає можливість упровадження різноманітних за своєю типологією проєктів залежно від їхньої тематики і призначення. Це можуть бути індивідуальні та групові проєкти, виконані під час уроку, на факультативних або інших видах занять. Великої популярності набувають регіональні та міжнародні проєкти, в тому числі й он-лайн проєкти, які створюють реальні умови для наукового та міжкультурного спілкування школярів.

У роботі над проєктами старшокласники навчаються здобувати знання самостійно та використовувати наявні навички і здібності для вирішення практичних завдань. У процесі роботи над проєктом старшокласники постійно спілкуються з іншими учнями та викладачами, що розвиває їхні комунікативні вміння. Крім того, учні навчаються збирати необхідну інформацію, факти, аналізувати, робити висновки, тобто проводять дослідницьку роботу.

Погоджуючись із думкою дослідниці З. Локазюк, вважаємо, що реалізація методу проєктів може допомогти вчителю перетворитися з носія знань в організатора пізнавальної, дослідницької і творчої діяльності старшокласників. Крім того, цей метод сприяє зміні психологічного клімату в класі, переорієнтовуючи роботу учнів на самостійну діяльність дослідницького, пошукового, креативного характеру (Локазюк).

Культура третього тисячоліття – культура діалогу. Саме тому використання *дебатів* як різновиду інтелектуальної гри допомагає старшокласникам формувати навички, необхідні для досягнення життєвого успіху в сучасному суспільстві. Сьогодні проведення дебатів поширене в школах та університетах усього світу. Більшість європейських країн мають дебатні програми в кожному навчальному закладі.

Мета гри в дебати – не лише підвищити рівень знань учнів, але й розвинути уміння творчого підходу до розв'язання проблем. Крім того, гра в дебати дає змогу розвинути одну з найважливіших рис характеру особистості – допитливість.

Дебати дають змогу учням зрозуміти, що будь-яка тема та судження мають право на існування, а всі думки не лише можна обговорювати, а вони можуть мати сильні та слабкі сторони.

Старшокласники одержують багато користі від дебатів. Працюючи разом, щоб краще підготуватися до дебатів, учасники перетворюються з гравців команди на справжніх друзів.

Дебати починаємо з мети – короткого та простого твердження, де визначається, що саме обговорюватимуть обидві сторони.

Під час гри в дебати необхідно уважно слухати своїх опонентів, щоб ясніше зрозуміти їхню позицію, а, можливо, і сильні та слабкі сторони команди. У дебатах уміння слухати є дуже важливим тому, що ті гравці, які не вміють слухати, не завжди розуміють, у чому слабкість аргументів їхніх опонентів.

Старшокласники, які грають в дебати, навчаються логічно та креативно мислити, помічають суперечності у, здавалося б, найдосконаліших твердженнях, переконливо доводять свої думки та погляди іншим особам або широкій аудиторії.

Серед найрізноманітніших форм організації занять найбільше зацікавлення у старшокласників викликають різні види *ділової гри*, оскільки саме вони, на думку В. Ортинського, наближають освітній процес до реального життя, сприяють формуванню практичних умінь і навичок, забезпечують практичну спрямованість навчання [11]. Гра сприяє формуванню позитивної мотивації учня, тобто викликає бажання вчитися.

Ділова гра – це моделювання реальної діяльності у спеціально створеній проблемній ситуації. Вона є методом активного навчання, що сприяє досягненню конкретних завдань, структуруванню системи ділових відносин учасників. Її конструктивними елементами є проєктування реальності, конфліктність ситуації, активність учасників, відповідний психологічний клімат, міжособистісне і міжгрупове спілкування, розв'язання сформульованих на початку гри проблем. Ділова гра є комплексною, багатофункціональною дією, у межах якої поєднано кілька взаємопов'язаних видів діяльності: аналіз і пошук розв'язання проблем, навчання, розвиток, дослідження, консультування, формування колективної діяльності.

«Діловий театр» як різновид ділової гри теж має величезний виховний вплив. Основною метою зазначеної діяльності є розігрування певної ситуації або поведінки людини в конкретній ситуації. Старшокласники мають мобілізувати весь свій досвід, знання, навички, уміння вжитися в образ.

Основне завдання методу інсценізації – навчити учнів орієнтуватися в різноманітних обставинах, давати об'єктивну оцінку своїй поведінці, враховувати можливість інших людей, встановлювати з ними контакти, впливати на їхні інтереси, діяльність. Для ділових ігор цього виду складаємо сценарій, де описуємо

конкретну ситуацію, функції й обов'язки дійових осіб, їх завдання.

Як правило, ділова гра складається з таких етапів:

- ознайомлення учасників з метою, завданнями та умовами;
- інструктаж щодо правил;
- утворення робочих груп;
- аналіз, оцінка результатів гри та висновки.

На першому етапі – підготовчому – обґрунтовується вибір гри, визначаються цілі та завдання, формулюється проблемна ситуація, розробляється сценарій гри, готується інформаційний і методичний матеріал.

На другому етапі розглядаються правила проведення гри та функції гравців.

Третій етап полягає в обговоренні учасниками гри поставлених проблем, прийнятті узагальнених рішень, аналізу.

Отже, використання різних видів ділових ігор дає змогу підвищити працездатність, ступінь засвоєності матеріалу, рівень самостійної роботи й творчу віддачу учнів старших класів. Активізується й інтелектуальна діяльність учнів, їхній емоційний стан, вияв почуттів, відчуття насолоди власне від гри. Інтелектуальні ігри приваблюють старшокласників новизною форми та можливістю виявити себе. Вони відкривають радість навчання, а отже, новий світ – світ інтелекту та креативності.

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що технологія формування креативного мислення старшокласників повинна відбуватися за такими етапами:

- *перший етап*, під час якого вчитель визначає рівень креативності кожного учня за педагогічними спостереженнями, анкетуванням і діагностуванням за допомогою психологічних тестів;

- *другий етап*, під час якого вчитель визначає перспективи розвитку креативності з урахування індивідуальних особливостей учнів;

- *третій етап* полягає в розробці системи методів, засобів, технологій, спрямованих на розвиток креативності учнів.

- *на останньому етапі* відбувається впровадження та корекція розроблених систем навчання, спрямованих на розвиток креативного мислення старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова О. Е. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки / О. Е. Антонова // Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі / За ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 14–41.

2. Біломеря Т. Г. Формування креативного мислення особистості. Т. Г. Біломеря, М. В. Рудь. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/104/18416>.

Окрім того, створення креативних здібностей старшокласників, на нашу думку, має відбуватися за таких умов:

- у навчально-виховній діяльності вчитель ураховує психологічні та вікові особливості старшокласників;

- під час освітнього процесу вчитель використовує сучасні форми, методи, прийоми і засоби навчання;

- вчитель є достатньо компетентним для створення атмосфери, яка сприятиме генерації старшокласниками нових ідей і думок;

- створюється необхідне творче середовище, що передбачає зміни просторово-предметного оточення, програм і засобів навчання;

- збільшується проектна, командна і групова діяльність у педагогічному процесі;

- класичні варіанти організації навчального простору поєднуються з новітніми, наприклад, мобільними робочими місцями, що легко трансформувати для різних видів роботи;

- планування і дизайн навчальних приміщень здійснюється з урахуванням вимог ергономіки;

- організація нового освітнього процесу відбувається з використанням нових ІТ-технологій, нових мультимедійних засобів навчання, оновленої лабораторної бази для вивчення предметів природничо-математичного циклу (Нова українська школа).

Висновки

Пріоритетним завданням сучасної української школи є підготовка таких випускників, які б мали високий рівень культури та духовності, вміли самостійно приймати нестандартні рішення і творчо мислити, генерувати нові цікаві й альтернативні ідеї, ініціативи, втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу і добробуту, так і розвитку суспільства і держави в цілому. Застосування в освітньому процесі новітніх навчальних технологій, форм і методів навчання допоможе педагогу розкрити творчий і креативний потенціал кожного старшокласника з метою подальшої його реалізації у професійній та особистій сферах діяльності. Проведене дослідження не є вичерпним у розробці проблеми. Виконана робота дозволяє побачити перспективи подальшого вивчення проблеми формування креативного мислення старшокласників.

3. Вахруцева Т. Ю. Інтерактивні технології навчання як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності / Т. Ю. Вахруцева // Нові технології навчання. – К., 2007. – Вип. 47. – С. 64–69.

4. Ермолаєва-Томина Л.Б. Проблемы развития творческих способностей (по материалам зарубежных исследований) // Вопросы психологии. – 1975. – №5. – С. 166-175.

5. Костренко С. П. Розвиток креативного мислення молодших школярів на уроках української мови та читання через використання інформаційно-комунікативних технологій. [Електронний ресурс] / Костренко С.П. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/38177/

6. Локазюк З.Д. Розвиток творчих здібностей та креативного мислення учнів шляхом використання новітніх освітніх технологій [Електронний ресурс] / З.Д. Локазюк. – Режим доступу: licey17.km.ua/Files/dosvid.doc

7. Лук А. Н. Психология творчества / А. Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с.

8. Матюшкин А. М. Загадки одаренности. Проблемы практической диагностики / А. М. Матюшкин. – М.: Школа-Пресс, 1993. – 127 с.

9. Моляко В.О. Психологічні основи творчості інноваційної діяльності дітей та молоді / В.О. Моляко // Психологічні проблеми навчання, виховання, активності та розвитку особистості: Матеріали звітної наукової сесії інституту психології АПН України (10–11 лютого 1994 р.). — К.: ІП АПН України, 1995. – С. 147–155.

10. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи». – 2016. – 40 с.

11. Оргинський В.Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Л. Оргинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

12. Позняк Т. М. Розвиток креативних здібностей особистості / Т. М. Позняк // Вісник Чернігівського

національного педагогічного університету. Сер.: Психологічні науки. - 2013. - Вип. 114. - С. 161-166.

13. Смалько О.А. Розвиток творчого мислення старшокласників на уроках математики з використанням інформаційних технологій навчання: дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / О. А. Смалько. – К., 2003. – 252 с.

14. Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия / С. С. Степанов. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 672 с.

15. Ткаченко Л. І. Креативність і творчість: сучасний контент / Л. І. Ткаченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – № 9-10. – С. 32-35.

16. Черноус Віра. Креативне мислення у творчих пошуках особистості: літературний огляд / Віра Черноус // Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 38-41.

17. Штейнер Р. Воспитание ребенка с точки зрения духовной науки : пер. с нем. / Р. Штейнер. – М. : Парсифаль, 1993. – 40 с.

18. Штейнер Р. Познание человека и учебный процесс / Р. Штейнер ; пер. [с нем.] Д. Виноградова. – М. : Парсифаль, 1998. – 128 с.

19. Ягоднікова В.В. Кейс-метод (Case study) як форма інтерактивного навчання майбутніх фахівців [Електронний ресурс] / В.В. Ягоднікова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Pedagogica/25496.doc.htm.

20. Torrance E. P. The nature of creativity as manifest in testing // R. Sternberg, T. Tardif (eds.). The nature of creativity. Cambridge: Cambr. Press, 1988. – P. 43–75.

REFERENCES

1. Antonova, O. E. (2012). *Sutnist poniattia kreatyvnosti: problemy ta poshuky* [Essence of the creativity concept: problems and prospects]. *Teoretychni i prykladni aspekty rozvytku kreatyvnoi osvity u vyshchii shkoli – Theoretical and applied aspects of creative university education development* (pp. 14–41). O. A. Dubaseniuk (Ed.). Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

2. Bilomeria, T. H. *Formuvannia kreatyvnoho myslennia osobystosti* [Creative thinking formation]. Retrieved from: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/104/18416> [in Ukrainian].

3. Vakhrushcheva, T. Yu. (2007). *Interaktyvni tekhnolohii navchannia yak zasib aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti* [Interactive teaching technologies as a means of educational activities promotion]. *Novi tekhnolohii navchannia – New teaching technologies*, 47, 64-69. Kyiv [in Ukrainian].

4. Ermolaeva-Tomina, L.B. (1975). *Problemy razvitiya tvorcheskikh sposobnostey (po materyalam zarubezhnykh issledovaniy)* [Problems of creative skills development]. *Voprosy psikhologii – Issues of psychology*, 5, 166-175 [in Russian].

5. Kostrenko, S. P. *Rozvytok kreatyvnoho myslennia molodshykh shkolariv na urokakh ukrainskoi movy ta chytannia cherez vykorystannia informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii* [Development of junior school students' creative thinking at Ukrainian language and reading classes by means of using ICT]. Retrieved from: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/38177/ [in Ukrainian].

6. Lokaziuk, Z.D. *Rozvytok tvorchykh zdibnostei ta kreatyvnoho myslennia uchniv shliakhom vykorystannia novitnikh osvithnikh tekhnolohii* [Development of creative skills and creative thinking of students by means of using innovative teaching technologies]. Retrieved from: licey17.km.ua/Files/dosvid.doc [in Ukrainian].

7. Luk, A. N. (1978). *Psikhologiya tvorchestva* [Psychology of creativity]. Moscow: Nauka [in Russian].

8. Matiushkyn, A. M. (1993). *Zagadky odarennosti. Problemy praktycheskoi diagnostiki* [Issues of giftedness. Problems of practical assessment]. Moscow: Shkola-Press [in Russian].

9. Moliako, V.O. (1995). *Psikhologichni osnovy tvorchosti innovatsiinoi diialnosti ditei ta molodi* [Psychological bases of creative innovative activity of children and youth]. *Psikhologichni problemy navchannia, vykhovannia,*

aktyvnosti ta rozvytku osobystosti: Materialy zvitnoi naukovoї sesii instytutu psykholohii APN Ukrainy (10–11 liutoho 1994 r.) – *Psychological problems of teaching, education and development of personality: proceedings of scientific session of the institute of Psychology of National Academy of Educational sciences of Ukraine*. Kyiv: IP APN Ukrainy [in Ukrainian].

10. Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly» [New Ukrainian school: conceptual bases of comprehensive school reformation]. 2016 [in Ukrainian].

11. Ortynskyi, V.L. (2009). *Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posib.* [Higher education pedagogy; textbook]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].

12. Pozniak, T. M. (2013). Rozvytok kreatyvykh zdibnostei osobystosti [Development of creative skills]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Psykholohichni nauky – Bulletin of Chernigiv national pedagogical university*, 114, 161-166 [in Ukrainian].

13. Smalko, O.A. (2003). Rozvytok tvorchoho myslennia starshoklasnykiv na urokakh matematyky z vykorystanniam informatsiinykh tekhnolohii navchannia [Senior school children's creative thinking development at Maths lessons using ICT]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

14. Stepanov, S. S. (2005). *Populyarnaya psikhologicheskaya entsiklopediya* [Popular psychological encyclopedia]. Moscow: Izd-vo Eksmo [in Russian].

15. Tkachenko, L. I. (2014). Kreatyvni i tvorchi: suchasnyi kontent [Creativity: modern content]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and development of gifted personality*, 9-10, 32-35 [in Ukrainian].

16. Chornous, Vira. (2014). Kreatyvne myslennia u tvorchykh poshukakh osobystosti: literaturnyi ohliad [Creative thinking in personality creative search: literature review]. *Nova pedahohichna dumka: naukovometodychnyi zhurnal – New pedagogical thought: scientific and methodological journal*, 1, 38-41 [in Ukrainian].

17. Shteiner, R. (1993). *Vospitanie rebenka s točki zreniya dukhovnoy nauki: per. s nem.* [Upbringing from the standpoint of spiritual science: trans. from German]. Moscow: Parsifal [in Russian].

18. Shteiner, R. (1998). *Poznanie cheloveka i uchebnyi protsess* [Cognition and learning]. Moscow: Parsifal [in Russian].

19. Yahodnikova, V.V. *Keis-metod (Case study) yak forma interaktyvnoho navchannia maibutnikh fakhivtsiv* [Case-study as a form of interactive teaching of would-be professional]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Pedagogica/25496.doc.htm. [in Ukrainian].

20. Torrance, E. P. (1988). The nature of creativity as manifest in hetesting. *The nature of creativity*. Cambridge: Cambr. Press [in English].

Olha Perederii,

*PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), associate professor,
Department of Preschool and Primary Education,
Dnipro Academy of Continuous Education of Dnipro Regional Council,
70, Volodymyra Antonovycha Str., Dnipro, Ukraine*

DEVELOPMENT OF SENIOR SCHOOL STUDENTS' CREATIVE THINKING

In the society of the third millennium the personality being able to think creatively and innovatively achieves great success. So, the development of such an educational system that would be adapted to the dynamics of a technological and social progress to new training concepts is very important. The mission of the New Ukrainian school is to help every student reveal and develop his or her skills, talents and capabilities based on partnership between a teacher, students, and parents. Future graduates are the generation that will create the new Ukrainian history. Therefore, the problem of finding new ways, educational technologies, forms, methods and means of senior school students' creative thinking development is considered to be relevant today. The article describes the main approaches to the understanding of the "creative thinking" concept in the works of national and foreign researchers. The main educational means of senior school students' creative thinking development are information and communication technologies, interactive technologies, project and case methods. ICT is one of the most effective means for intellectual abilities and creative thinking development. The main information and communication technologies include electronic educational resources; electronic encyclopedias; forums; audio and video chats, multimedia presentations; virtual tours and simulators. The project method develops students' cognitive skills, the ability to construct their knowledge and navigate in the information space. The use of the case method in the educational process stimulates students' individual activity, creates positive motivation, develops creative thinking. The interactive technology and business games enrich basic knowledge and skills, increase motivation. The application of new educational technologies, forms and methods help a teacher to reveal the creative potential of every student that can be used in the professional and personal spheres.

Keywords: creativity, creative thinking, new Ukrainian school, senior school students, problem teaching, project method, case method, information and communication technology (ICT), game methods.

Подано до редакції 15.10.2018